

מבט על, גיליון 366, 26 באוגוסט 2012

אזרבייג'ן ואיראן: עוינות הדדית לצד יריבות עם מגבלות

גליה לינדנשטראוס ויפתח צלניקר

בשנה האחרונה גוברים המתחים בין איראן ואזרבייג'ן – סגירות זמניות של מעברי גבול, ניסיונות פיגוע מצד האיראנים בשטח אזרבייג'ן, החזרת שגרירים לצרכי התייעצויות, מעצרים ללא סיבה משכנעת של אזרחי המדינה השנייה ונוכחות צבאית מוגברת איראנית בים הכספי – אלו הם רק חלק מהסממנים למתיחות זו. את המתיחות הגוואה צריך לנתח בהסתכלות ארוכת שנים אך גם במבט על הטווח המיידי. מצד אחד, מאז קבלת העצמאות של אזרבייג'ן ב-1991 היחסים בין שתי מדינות אלו רוויים מתח, ולכן אין להתפלא על המתיחות הנוכחית. מצד שני, המתח בעת הנוכחית הוא חריג בהשוואה לתקופות קודמות. ניתן להסביר עליית מתח זו בהתגברות הסנקציות הבינלאומיות על איראן, כמו גם איום התקיפה עליה, אשר מביאים את איראן למדיניות יותר תקיפה כלפי שכנתה מצפון, ומביאים את אזרבייג'ן לצעדי מנע הנתפסים בטהראן כתוקפניים.

הדיווחים על שיתוף הפעולה הצבאי בין ישראל לאזרבייג'ן, כולל הטענות לפיהן ישראל תיעזר בשדות תעופה באזרבייג'ן במקרה שתחליט לתקוף באיראן מעוררים מתח רב ביחסים בין איראן ואזרבייג'ן. ניסיונות הרגעה אזרבייג'נים והצהרות לפיהן לא יאפשרו תקיפה של איראן מתוך שטח אזרבייג'ן מתקבלים בחשדנות בטהראן. גם עסקאות הנשק בין ישראל לאזרבייג'ן, ובפרט עסקת הענק שנחתמה השנה בהיקף של 1.6 מיליארד דולר לאספקת מטוסים ללא טייס ומערכות לוויין, נתפסות כביטוי נוסף להתפתחות מאיימת מבחינת איראן. זו האחרונה רואה בהתחמשות אזרבייג'ן מקור לדאגה הן מכיוון שאזרבייג'ן חזקה צבאית יכולה להקשיח את עמדותיה בוויכוח סביב חלוקת המשאבים הטבעיים של הים הכספי והן מכיוון שבנוסף לרכישות הצבאיות, אזרבייג'ן נעזרת חלקית גם ביועצים ממדינות זרות ובחברות ביטחון פרטיות לאמן את צבאה, נקודה אשר יכולה לפעול נגד איראן במקרה והשתיים יצאו לעימות.

מעבר לכך, נטייתה של אזרבייג'ן לכיוון הידוק היחסים עם המערב גם היא מעוררת מתחים בין שתי המדינות. כך למשל, אפילו מבחינה סימבולית, אירוח אירוע כמו האירוויזיון, כפי שהיה בבאקו במאי 2012, נתפס על-ידי איראן כבעייתי וביקורת נרחבת הושמעה על אזרבייג'ן בהקשר זה על ידי גופים דתיים, שרואים בשלטון החילוני באזרבייג'ן מקור להפצת תרבות מערבית פסולה. אזרבייג'ן, משמשת גם כאחד הנתיבים של כוחות נאט"ו אל תוך ומאפגניסטן-דבר שנודעה לו חשיבות בעת האחרונה, לאחר שפקיסטאן אסרה זמנית על מעבר של כוחות אלו דרכה. יחד עם זאת, חשוב לציין את הגורמים אשר מעיבים על יחסי אזרבייג'ן-ארצות הברית, כגון כוחו של הלובי הארמני בקונגרס האמריקאי (על רקע המאבק המתמשך בין ארמניה ואזרבייג'ן סביב חבל נגורנו קרבאך והאזורים הסמוכים), והרתיעה האמריקאית מלהיכנס לעימותים עם רוסיה לגבי התפתחויות בקווקאז.

נקודת מחלוקת נוספת בין אזרבייג'ן ואיראן היא סביב סוגיית חלוקת המים הטריטוריאליים בים הכספי. האיראנים טענו באחרונה שהתגלו מצבורי גז משמעותיים חדשים בים הכספי וכבעבר, מערערים על קביעת הגבול הימי בין שתי המדינות. אך סכסוך זה אינו רק בין אזרבייג'ן לאיראן, כי אם בין כל המדינות הגובלות בים הכספי. רק לאחרונה נשמעו התבטאויות חריפות בין אזרבייג'ן ובין טורקמניסטן לגבי חלוקת המשאבים שם וכך גם בין רוסיה לאיראן. בנוגע לחלוקת מקורות הים הכספי, אזרבייג'ן תעדיף לתמוך בעמדתה של רוסיה על פני זו של איראן בהסכם חלוקה עתידי. נקודה זו היא מבין החשובות להבנת מערכת קבלת ההחלטות האזרבייג'נית. היכולת של אזרבייג'ן לפעול כנגד רוסיה מוגבלת לאור העובדה שקיימים שני בסיסים רוסיים על אדמת ארמניה, בת בריתה של רוסיה, ואויבתה של אזרבייג'ן.

העלייה ברמת המתח בין איראן ואזרבייג'ן אינה בהכרח בשורה חיובית מבחינת ישראל. אמנם הפריחה ביחסי ישראל ואזרבייג'ן נובעת מכך ששתי המדינות רואות באיראן איום משמעותי, אך עדיין יש גבול לעד כמה מוכנה ללכת אזרבייג'ן לכיוון ישראל במחיר של החרפת היחסים עם איראן. אינדיקציה בולטת לכך היא שלמרות הקרבה בין המדינות, לאזרבייג'ן עדיין אין שגרירות בישראל. עוד היבט מדאיג הוא שניסיונות רטוריים של אזרבייג'ן להרגיע את איראן ביחס לישראל נתקלים בחשדנות מצד טהראן, ולכן ייתכן ואזרבייג'ן תשקול צעדים מעשיים יותר שיפגעו ביחסים עם ישראל. ב-2005 למשל, לאור התגברות המתחים עם איראן על רקע ההתקרבות בין אזרבייג'ן לארצות הברית, חתמה אזרבייג'ן עם איראן על חוזה אי תוקפנות הדדית.

ניתן למנות מספר גורמים המרסנים את מדיניות אזרבייג'ן כלפי איראן. ראשית, איראן תומכת בתנועות שיעיות רדיקליות באזרבייג'ן ומנסה להביא לשינויי האופי החילוני של אזרבייג'ן ובכך מאיימת על המשך שלטונו של אילהם אלייב. שנית, אזרבייג'ן תלויה באיראן בין השאר לצורך נתיבי הגעה למובלעת האזרית של נחצ'יוואן הנמצאת על גבול טורקיה-ארמניה והמנותקת מיתר המדינה בגלל הסכסוך בין ארמניה ואזרבייג'ן. לחבל זה יש משמעות בסכסוך בין אזרבייג'ן וארמניה והוא מהווה חלק מקלפי המיקוח למשא ומתן עתידי בין המדינות.

מעבר לגורמים אלו, כלכלת אזרבייג'ן תלויה רבות ביצוא הגז והנפט משטחה ואין לה שום עניין בהתגברות המתחים בים הכספי, דבר אשר עלול לפגוע באספקת הגז והנפט ובכך לפגוע קשות במדינה. הנהגת המדינה נשענת ברובה על הכנסות ממקורות האנרגיה בכדי לקיים את שלטונה. על כן, אין זה מן הנמנע שאם וכאשר איראן תאיים באופן חריף יותר על מקורות אלו תהייה הנהגת המדינה מוכנה לעשות צעדים קיצוניים למנוע סכסוך אלים. אזרבייג'ן אמנם התחמשה מאז סוף העימות עם ארמניה ב-1994 אך עדיין אין בכוחה לצאת לעימות חזיתי אל מול איראן. העובדה שאזרבייג'ן אינה חברה בשום ברית צבאית משמעותית, על אף שהייתה מעוניינת להיות חברה בנאט"ו, מביאה אותה לנהל מדיניות חוץ מאוד פרגמטית.

אזרבייג'ן מתבוננת בחשש רב על הסנקציות המוטלות על איראן וההשלכות שלהן על משטרה. מצד אחד כספי ההשקעה האמריקאים בקידוחי הנפט באזרבייג'ן יחד עם אספקת הגז לאירופה מעודדים אותה לחשוב שהיא לא תופקר בידי האמריקאים והאיחוד האירופאי, אשר רואה בגז האזרבייג'ני חשיבות עליונה ביצירת תחרות לאספקה הרוסית. אך מצד שני, היא חוששת שמא תגובה איראנית על תקיפת מתקני הגרעין בשטחה תהייה לא על מדינות המערב, אלא על אלו שנתפסות כמדינות ידידותיות להן, קרי אזרבייג'ן וגיאורגיה. ניסיונות הפיגוע במטרות ישראליות בשתי מדינות אלו חושפות את העובדה כי האיראנים אינם חוששים מההשלכות שיהיו לפגיעה בריבונותן. היעדר תגובה מצד אזרבייג'ן על ניסיונות הפיגוע הן במטרות ישראליות והן בזמן האירווזיון, למרות העקבות הברורים שהשאירו האיראנים, מראים שהמשטר בבאקו חושש מיציאה לעימות גלוי עם איראן.